

شورای عالی حوزه علمیه قم
مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران
مدرسه علمیه معصومیه (سلام الله علیها) شهرستان شیراز

عنوان:

بررسی حقوق زن در مسیحیت

استاد راهنما:

سرکار خانم آهنگران

پژوهشگر:

اعظم بانوزاده یزدی

پائیز ۱۳۹۶

چکیده

زن به عنوان عنصر تشکیل دهنده اجتماع حقوق معنوی و مادی مختص به خود را دارد تبیین جایگاه ارزشی و معنوی یکی از مسائل مهم جامعه امروز است که سبب خواهد شد زنان عصر معاصر با لحاظ نمودن جنسیت خویش موقعیت رشد استعدادهای فطری و اکتسابی خود را داشته باشند، از دیگر سو حقوق معنوی زن که از جمله مهمترین آن ها حق آزادی می باشد در ادیان مختلف یهود و مسیحیت دارای تعاریف مختلفی است، که سبب شده است سیطره آزادی وی را از مسیر صحیح معنوی به سمت مسیر مادی منحرف نماید در اسلام حقوق معنوی و مادی زن متناسب با فطرت و جنسیت وی در نظر گرفته شده است لیکن در یهود و مسیحیت به واسطه مطرح کردن اعمال نظریه آزادی مطلق برای زن حقوق مادی و معنوی او را مورد تهاجم قرار داده اند، و حق همسری و مادری و دختری را با مشکل مواجه ساخته و در عرصه های اجتماعی وی را ابزار منفعت و سود جویی اقتصادی قرار داده اند، این پژوهش بر آن است که با تأکید بر آموزه های دینی حقوق معنوی زن را در اسلام و یهود و مسیحیت تبیین نماید.

کلیدواژه: نساء، حق، آزادی، معنوی

مقدمه

زن به عنوان نیمه آفرینش همواره در تلاش است تا هم با تعقل و تجربه و هم با نگرش به ادیان و نحله های فکری، شأن وجودی و حقوقی خویش را بازشناسد. از آنجا که دین محوری ترین عامل شکل گیری عقاید، رفتارها و قوانین در تاریخ حیات بشری است؛ نگاهی به انسان و از آن جمله زن بسیار قابل دقت و بررسی است.

در تعلیمات مهم ادیان، چه ادیان توحیدی (یهودیت، مسیحیت و اسلام) و چه ادیان غیر توحیدی (آئین بودا، هندو و سیک) زن به عنوان موجودی برابر و یا حتی برتر از مرد مورد توجه بوده است. بنیان گذاران یا چهره های شاخص دین، نسبت به عرف اجتماعی زنان خود به طرز عجیبی آزاد اندیش بودند. عیسی (علیه السلام) زنان را جزو پیروان خود می شمرد و در آن زمان که زنان را پشت «حصار» فرض می کردند؛ از ارتباط با زنان استقبال می کرد؛ حتی پولس رسول که به تنفر از جنس زنان شهرت دارد خود اظهار می دارد: «مرد یا زن بودن مطرح نیست؛ چرا که همه شما در نزد عیسی مسیح (علیه السلام) برابرید».

در اسلام پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) جایگاه زن را در جامعه عرب تا حد بسیار بالایی منزلت می بخشید؛ برای زن ها سهم ارث قائل می شود؛ بیوه های تهیدست را تأمین مالی می کند؛ سنت کودک کشی را که معمولاً در مورد دختران رواج است را منسوخ می کند، در یک دین آسمانی نقش زن حتی در کنار مرد، مکمل و استحکام بخش آن دین بوده است. می توان نقش زن را در رابطه با بنیان گذار یک دین با چهار نسبت ارزیابی کرد، نسبت مادر، خواهر، همسر و دختر، در هریک از ادیان یکی از این نسبت ها برجسته تر است نسبتی که به نحوی مکمل نیز هست.

در دین یهود میریام یا مریم به عنوان خواهر حضرت موسی (علیه السلام) نقشی به سزا دارد. در

دین مسیحیت نسبت مادری مریم مقدس (سلام الله علیها) مکمل پیامبر حضرت عیسی (علیه السلام) است و در دین اسلام حضرت خدیجه (سلام الله علیها)، به عنوان همسر پیامبر اسلام و همچنین وجود قدسی حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها) به عنوان دختر حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) و همسر وصی او امام علی (علیه السلام) و مادر ائمه شیعه (علیهم السلام) بسیار چشمگیر است؛ بیان فوق برای هر زنی که می‌خواهد پارسا باشد و راه درستی بپیماید؛ کارآمد و راه گشا است. بنابراین روشن می‌شود که ادیان برجسته جهان که ۱- منشأ حکیمانه و آسمانی دارند ۲- برای راه گشایی نوع انسان آمده اند ۳- برای گسترش و تبیین مبانی خود نیازمند نوع بشر جدای از جنسیت آنان هستند؛ چگونه می‌توانند زن را فرودست و ضعیف به شمار آورند؟ در حالی که زنان بزرگی در عرصه ادیان مختلف حضوری مؤثر و شگرف داشته و دارند.

با این وجود تردیدی نیست که زنان در طول تاریخ از شأن و موقعیت لازم و کافی برخوردار نبوده؛ و غالباً دچار ستمی مضاعف بوده اند.

با رشد روز افزون آگاهی های بشر و با افزایش آگاهی بانوان در سده های اخیر به تدریج این پرسش به طور جدی مطرح شده است که جایگاه واقعی زنان در جامعه و خانواده کدام است و چگونه می‌توان حقوق از دست رفته زنان را استیفا کرد. در این راستا به یقین می‌توان گفت؛ که ادیان الهی به ویژه دین خاتم، بیش از پیش از همه به احیای شخصیت زن همت گماشته و خداوند متعال با آگاهی کامل بهترین راه را برای سعادت و رستگاری بشر از زن و مرد فراروی آنان گشوده است، این معارف و الگوهای حیات بخش هرچند در مسیر احیای شخصیت زنان بس تأثیر و توفیق داشته اند، اما متأسفانه این راه درخشان در پس ابرهای جهل و خرافه پنهان مانده و جامعه زنان چنانکه باید از میوه شیرین فرهنگ دینی بهره مند نگشته اند.

آیین مسیحیت درباره حقوق و جایگاه فردی و اجتماعی زن، دیدگاه ثابت و تغییرناپذیری ارائه کرده است. نسخه های گوناگون شناخته شده به نام «انجیل» و رساله های برجا ماده از شخصیت های برجسته و نامدار مسیحی، کشیش ها، فرقه های مختلف و کاتولیک ها، هریک به سهم خویش درباره حقوق زن، دیدگاه های متفاوتی ارائه کرده اند.

جهان مسیحیت، بسیار تحت تأثیر تورات بوده و به همین دلیل نگرش ها و باورهای یهود، به جهان مسیحیت نیز راه یافته است. حتی مقدس یهودیان برای مسیحیان نیز مقدس و قابل استناد است؛ لذا می توان برای شناخت زن از نگاه مسیحیت، به متن عهد قدیم، نیز استناد داشت. همچنین برخی از مسائل، مانند بحث خلقت، داستان های انبیا و ... که در عهد قدیم موجود است، برای مسیحیان حجّیت دارد؛ زیرا کتاب مقدس مسیحیان در دوره ای نوشته شده که حضرت عیسی (علیه السلام) در میان اهل زمین نبود و این متن ها را افرادی غیر از ایشان نگاشته اند.

زن براساس سنت مسیحی، برای مرد و از دنده چپ آن آفریده شده است، پس موجودی است فرعی و ثانوی، نیز زن در هبوط آدم (علیه السلام)، مسئول است، چون زن بود که باعث شد آدم (علیه السلام) از بهشت رانده شود و این کار، اخراج دائمی آدمیان را از بهشت به همراه داشت. از این رو عامل تمام بدبختی انسان، زن است.

نتیجه طبیعی این آموزه ها چیزی جز تحقیر زن و محروم کردن او از حقوق اساسیش نبود. این گونه روایات را می توان هم در منابع یهودی یافت و هم در منابع مسیحی. فی المثل، در سفر تکوین (۲۰-۱۸۰۲) و در قرنطیان اول، (سوره ۱۱، آیات ۳-۹).^۱

۵-۱- خلقت آدم و حوا

در اناجیل هم قصه آدم و حوا آمده است. در انجیل برنابا، در فصل ۳۹، آیات ۳۰-۳۲، مثل همین داستان که در تورات آمده ذکر شده است:

۱- فاطمه، مرنیسی، زنان پرده نشین و نخبگان جوش پوش، ترجمه ملیحه مفازه ای، چاپ اول، تهران، نشر نی، ۱۳۸۰.

پس چون خدا انسان را تنها دید فرمود خوش نیست این که تنها باشد پس از این رو او را به خواب کرد و گرفت دنده او را از سوی دل و آن جا را از گوشت پر کرد و از آن دنده حوا را آفرید و زن برای آدم گردانید.^۱

در انجیل برنابا فصل آیات ۲۶ و ۲۷ دارد پس از آن که شیطان حوا را فریب داد که از آن درخت ممنوعه خورد.

حوا گرفت از آن ثمره ها خورد وقتی همسرش آدم بیدار شد از آن به او هم داد و آن هم بخورد.^۲ شارحان کتاب مقدس و ارباب کلیسا از این آیات این طور استفاده می کنند که زن موجب بدبختی نوع بشر گردید و گرنه آدمیان همیشه در بهشت بودند و از این رو با نظر نفرت به او نگاه می کردند.^۳ آیین حضرت مسیح (علیه السلام) نیز گرچه سراسر مهربانی و رحمت است و در آن به مدارا با زنان سفارش شده ولی پس از تحریف، ارزش زن در آن بسیار پایین آمد.

بنابر آموزه های موجود مسیحیت، زن شری فردی، وسوسه ای طبیعی، مصیبتی نیکو، خطری خانگی، جذبه ای نابود کننده و آسیبی رنگارنگ است. او همان حوای مجسم است که آدم را از فردوس برین محروم ساخت و هنوز آلتی در دست شیطان است تا مردان را بفریبد و آنان را به دوزخ بکشاند. از این رو کلیسا زن را بی ارزش و او را موظف به اطاعت از مرد می داند. زیرا مرد شبیه خداوند آفریده است.

بنابراین در آموزه های این دین، زن موجودی ناقص، کنیز و برده ای در خدمت مرد است که مرد همواره باید خود را از شر او در امان نگهدارد.

در انجیل آمده است شوهر بر زن برتری دارد چنان که مسیح بر کلیسا و در جای دیگر این کتاب آمده است، و نیز مرد به جهت زن آفریده نشد بلکه زن برای مرد.

۱- سردار، کابلی، شخصیت و حقوق زن در اسلام، انجیل برنا، ترجمه حیدر؟؟ قزلباش، ج ۲، مطبعه سعادت کرمانشاه، ص ۲۱.

۲- انجیل برنابا، ترجمه سردار کابلی.

۳- حسام، نقیبائی، حقوق زن در ادوار و ادیان، چاپ اخترشمال، ص ۳۲.

دین مسیحیت تولد دختر را ننگ و ضرر می‌داند و می‌گوید: زایش دختر یک خسارت است.

کشیشان فرانسوی در سال ۵۸۶ میلادی کنگره ای تشکیل دادند تا با بحث و گفتگو نتیجه برسند که آیا زن نیز مانند مرد انسان و دارای روح است و می‌تواند مانند مرد عبادت کند و آیا شایستگی ورود به بهشت را دارد یا خیر؟

در پایان کنگره آنها به این نتیجه رسیدند که زن انسان است ولی برای خدمت به مرد آفریده شده و زن موجودی فانی است و جاودانگی ندارد.

۵-۲- جایگاه معنوی زن در مسیحیت

تصویر حوا به منزله اغواکننده آدم (علیه السلام) در انجیل تأثیر بسیار منفی ای بر [جایگاه] زنان در سرتاسر آیین یهودی-مسیحی گذاشته است. آنان معتقدند همه زنان از مادرشان حوای انجیل، گناه و مکر و نیرنگ را ارث برده اند. در نتیجه، تمام آنان غیر قابل اعتماد و به لحاظ اخلاقی پست و بد ذات اند.

گناه وی (حوا) محور تمام باورها و عقاید مسیحیان بوده است؛ زیرا آنان معتقدند علت رسالت عیسی مسیح (علیه السلام) بر روی زمین ریشه در نافرمانی حوا در برابر پروردگار دارد. او (حوا) مرتکب گناه شد و سپس آدم را فریب داد تا همان کار وی را کند. در نتیجه، خداوند هر دوی آنها را از بهشت بیرون کرد و به زمین فرستاد؛ زمینی را که به خاطر آنها نفرین شده بود.

ایشان گناه خود را که خداوند آن را بخشیده بود، برای تمام فرزندانسان به ارث گذاشتند و از این رو، تمام انسان ها گناهکار متولد می‌شوند. برای پاک شدن بشر از «گناه نخستین» آن دو، خداوند مجبور شد عیسی مسیح (علیه السلام) را که پسر خدا به شمار می‌آمد، بر روی صلیب قربانی کند. بنابراین حوا مسئول خطای خود، معصیت همسرش، گناه آغازین بشر و مرگ عیسی مسیح (علیه السلام) است. به بیان دیگر، یک زن با عمل خویش موجب سقوط بشر شد. در مورد دخترانش چه می‌گویید؟ آنان نیز همانند او گناهکارند و باید به همان نحو با ایشان برخورد شود. به اظهارات تند

پولس مقدس^۱ در عهد جدید توجه کنید: «یک باید در سکوت و تسلیم کامل [علم] بیاموزد. به زن اجازه نخواهم داد که تعلیم بدهد و یا بر مرد تسلط یابد، او باید سکوت کند؛ زیرا ابتدا آدم (علیه السلام) خلق شد، سپس حوا. و آدم (علیه السلام) نبود که فریب خورد؛ بلکه حوا بود که اغوا شد و مرتکب گناه گردید.»^۲ ترتولیان^۳ مقدس که حتی گستاخ تر از پولس مقدس بود، هنگامی که با «محبوب ترین خواهران مسیحی» با ایمان و صمیمیت صحبت می کرد می گفت:

«آیا شما نمی دانید که هریک از شما برای خود یک حواید؟ به حکم خداوند [او] با توجه به جنستان در این دوره زندگی می کنید. به ناچار جرم و گناه نیز باید همراه شما باشد. شما دروازه شیطانید؛ شما باید که از (میوه) درخت ممنوع تناول کردید، شما باید که اول بار قانون الهی را زیر پا گذاشتید، شما باید که او را اغوا کردید؛ زیرا شیطان جرأت حمله ندارد. شما به راحتی تندیس خدا، یعنی انسان را نابود کردید. به سبب خطا و نافرمانی شما حتی عیسی مسیح (علیه السلام)، پسر خدا، محکوم به فنا شد.»

۱- پولس حواری یا پولس مقدس (St. Paul) را غالباً دومین مؤسس مسیحیت لقب داده اند، ولی اهمیت او بیشتر از آن نظر است که وی اصول لاهوت و مبادی الهی خاصی را پدید آورد که آثار روحانی مبادی عیسی (علیه السلام) را در ضمیر روح پیروان او ثابت و مستقر کرد. جان، ناس، تاریخ ادیان، ص ۶۱۳/ ولی اغلب وی را تحریف کننده عقاید ساده مسیح می دانند. تفاوت میان پولس از یک سو و عیسی (علیه السلام) و حواریون از سوی دیگر، در پاسخ به یک پرسش نهفته است: آیا در تبلیغ و ترویج دین، حفظ آموزه ها و چارچوب های دین را اصل شمرد و با حفظ میانی دین به جذب دیگران پرداخت، یا آنکه توسعه دین و جذب افراد بیشتر به قدری اهمیت دارد که می توان بر آن اساس، معارف دینی را تغییر داد یا فروکاست؟ عیسی (علیه السلام) و حواریون، گزینه اول را برگزیدند و پولس، گزینه دوم را برگزیده بود. به همین دلیل برای جذب هرچه بیشتر ساکنان امپراتوری به دین جدید، آن را به طور اساسی بازنگری و مطالبی را وارد آن کرد. این مطلب به قدری ریشه دار و گسترده بود که می توان ادعا کرد پولس بنیان گذار دینی جدید با استفاده از پوشش مسیحیت بود. داستان ایمان آوردن پولس و تأیید شدن وی از جانب رسولان و مأموریت تبلیغی شان در میان رسولان و حواریون تنها در کتاب اعمال رسولان آمده است. نویسنده این کتاب، لوقای طبیب، از همکاران و طرفداران پولس است و به راحتی می توان حدس زد که پولس با طرفداران وی در تنظیم مطالب آن نقش داشته اند. از سوی دیگر، لوقای طبیب نه در زمره حواریون است و نه دلیلی بر تأیید شخصیت وی از جانب رسولان مسیح در دست داریم. بنابراین ما با ادعای رسالت پولس و هدایت یافتنش از روح القدس تنها به واسطه رساله های پولس و طرفدارانش آشنا می شویم و هیچ دلیل دیگری بر تأیید شخصیت پولس در دست نیست؛ بلکه می توان قرائنی برخلاف ادعاهای پولس یافت. محمدرضا، زیبایی نژاد، مسیحیت شناسی مقایسه ای، صص ۱۰۵-۱۰۴.

۲- تیموتاؤس کشیش جوان کلیسای افسس بود. او به دست پولس به عیسی مسیح ایمان آورده بوده و در سفرهای بشارتی اغلب با او همراه بود. پولس وی را چون پسر خود دوست داشت و با اطمینان کامل مسئولیت سنگین کلیسای افسس را به او واگذار کرده بود. در این نامه پولس ویژگی های یک رهبر واقعی را به او یادآوری، و از او درخواست می کند که حقیقت انجیل مسیح را از هرگونه تغییر و تحریف حفظ کند. رساله اول به تیموتاؤس، فصل دوم، آیات ۱۴-۱۱.

۳- ترتولیان (St. Tertullian) حکیم مسیحی قرون اولیه (۱۵۵-۲۰۰ م) و آغازگر تدوین منابع انجیلی به لاتین است و در تدوین فکری و کلمات مسیحیت غربی نقش مؤثری داشته است.

سنت آگوستین^۱ [نیز] در قبال میراث پیشینیان خود وفادار ماند. او برای دوستش می‌نویسد:

«چه فرقی دارد که همسرت باشد یا مادرت؟ او هنوز حواست؛ اغواگری که ما باید از چنین زنی برحذر باشیم... من نمی‌دانم اگر نقش بارداری و تولد فرزند را از زن بگیریم، دیگر چه بهره‌ای می‌تواند برای مرد داشته باشد.» قرن‌ها بعد، توماس آکویناس^۲ مقدس همچنان زنان را ناقص می‌انگارد؛ «با توجه به فطرت انسانی، زن، ناقص و بدسرشت است؛ زیرا نیروی فعال در منی مرد تمایل به ساخت یک جنس مذکر کامل دارد، در حالی که خلقت زن از یک نیروی فعال ناقص با برخی ناخوشی‌های جسمی، حتی از بعضی عوامل مؤثر خارجی ناشی می‌شود.»

سرانجام، مارتین لوتر^۳، اصلاح طلب معروف، نتوانست هیچ مزیتی در وجود زن، به جز به دنیا آوردن فرزندان زیاد، آن هم بدون توجه به نتیجه آن، ببیند. «اگر زنان (هنگام زایمان) خسته شوند یا حتی بمیرند، اهمیتی ندارد. بگذار به هنگام تولد فرزند بمیرند، زیرا سزاوار آن‌اند.»

بارها و بارها تمام زنان به دلیل فریبکار بودن حوا، که در سفر پیدایش گزارش شده، تحقیر شده‌اند. برداشت مسیحیت از (جایگاه) زنان تحت تأثیر اعتقاد به سرشت گناه آلود حوا و فرزندانش مؤنثش قرار گرفته است.

۵-۳- جایگاه اقتصادی زن در مسیحیت

در امپراتوری روم مسیحی (پس از کنستانتین) مقامات دینی و مدنی موافقت نامه مالی [امیان زوجین] را شرط لازم برای تأیید و به رسمیت شناختن ازدواج می‌دانستند. خانواده‌ها به دختران خود جهیزیه‌های مفصل می‌دادند، و در نتیجه، مردان به ازدواج زود هنگام تمایل داشتند، اما خانواده‌ها

۱- سنت آگوستین (St. Augustine) بزرگ‌ترین شخصیتی است که در کلیسای قدیم ظهور کرد (۳۵۴-۴۳۰م).

آرای آگوستین جنبه‌های چند بعدی دارد و فلسفه او در لاهوت مجموعه‌ای است از مبادی گوناگون، و از سخنان او آثار نفوذ فلسفه نوافلاطونی و رسوخ عقیده به صف و کتب انبیای بنی اسرائیل به خوبی مشاهده می‌شود. اندیشه‌های او خاستگاه عقایدی مخصوص در باب خدا، انسان، کلیسا و فلسفه تاریخ است. جان ناس، تاریخ جامع ادیان، ترجمه علی اصغر حکمت، ص ۶۴۱.

۲- توماس، آکویناس (Thomas Aquinas) اهل ایتالیا بود و به سال ۱۲۲۷ در یکی از خانه‌های نجبا زاده شد. وی روزگاری در آن شهر بزرگ به تعلیم پرداخت. او دو کتاب مهم تألیف کرد: یکی رساله‌ای بر ردّ امم کافر و دیگری رساله‌ای در علم لاهوت/ جان، ناس، تاریخ جامع ادیان، ص ۶۵۸.

۳- مارتین، لوتر (Martin Luther) اصلاح طلب مذهبی اهل آلمان (۱۴۸۲-۱۵۴۶م) و دهقان زاده بود. بعدها کشیش و استاد فلسفه دانشگاه ارفورت شد. لوتر بانی آیین جدید پروتستان در دین مسیح است. او با پاپ و کشیشان که از مردم اعتراف و پول می‌گرفتند به مخالفت برخاست، و برخلاف پاپ، انجیل را به آلمانی ترجمه کرد.

ازدواج دخترانشان را تا مدت زمانی که معمول و مرسوم بود به تعویق می‌انداختند. بنابر قانون کلیسا، زن پس از فسخ ازدواج، دوباره مالک جهیزیه اش می‌شود، مگر اینکه مرتکب زنا شده باشد. در این صورت، به منزله جرمه، جهیزیه در تملک شوهر باقی می‌ماند. بنابر قانون کلیسا و قوانین مدنی، زن متأهل در جامعه مسیحیت اروپا و آمریکا تا اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میلادی حقوق و دارایی خود را از دست می‌داد. برای مثال، در سال ۱۶۳۲ میلادی حقوق زنان بنابر قوانین انگلستان تدوین و چاپ شد. از جمله این قوانین اینکه:

«مالکیت مرد با خودش و مالکیت زن با مرد است». زن با ازدواج نه تنها دارایی، بلکه شخصیت خود را نیز از دست می‌دهد و هیچ یک از اعمال وی ارزش قانونی ندارد، و مرد می‌تواند معاملات و هدایای وی را به این دلیل که ارزش قانونی لازم را نداشته بی اختیار خواند، و هرکس که با وی قراردادی بنویسد به جرم کلاهبرداری مجرم شناخته می‌شود. افزون بر این، زن نه خود می‌تواند دادخواست دهد، نه از جانب شوهرش. از نظر قانون، با زن متأهل در عمل چون یک کودک برخورد می‌شود. زن صرفاً به همسرش تعلق دارد و از این روی دارایی، شخصیت حقوقی و نام خانوادگی خویش را از دست می‌دهد.

۵-۳-۱- ارث در مسیحیت

بسیاری از متفکران درباره حقوق زن در اسلام زبان به اعتراض می‌گشایند و آن را غیرعادلانه می‌خوانند. مثلاً می‌پرسند چرا ارث زن در اسلام نصف مردان است این در حالی است که در نظام خانوادگی اسلام دو امتیاز قابل توجه به زنان به عنوان مهریه و نفقه پرداخت می‌شود و جهت حفظ توازن اقتصادی جامعه مردان از ارث دو برابر بهره می‌برند.

در مسیحیت نیز مانند یهود، زنان و دختران، هیچ حقی به عنوان ارث در اموال خانواده ندارند. قوانین دینی و هم قوانین مدنی مسیحیت مانع آن می‌شدند که دختران همانند برادرانشان از اموال پدری سهمی ببرند. گذشته از این، زنان نیز هیچ حقی در میراث شوهر نداشتند. این قوانین ناعادلانه

تا همین قرون اخیر به قوت خود باقی بود.^۱

۴-۵- جایگاه فرهنگی زن در مسیحیت

از آنجا که زن در ماجرای گناه آدم، فریب خورده است، تا به امروز حق ندارد تعلیم دهد و باید ساکت باشد.

زن با سکوت، کمال اطاعت تعلیم گیرد، و زن را اجازت نمی‌دهم که تعلیم دهد، بلکه در سکوت بماند، زیرا که آدم اول ساخته شد و بعد حوا. و آدم فریب نخورد بلکه زن فریب خورده در تقصیر گرفتار شد. اما به زاییدن رستگار خواهد شد.^۲

نتیجه اینکه به دو دلیل زن حق تعلیم ندارد اول اینکه پس از مرد آفریده شده و او بود که فریب خورد. همچنین رستگاری زن در گرو زائیدن اوست.

۵-۵- حجاب زن در مسیحیت

با مطالعه عهد جدید، درمی‌یابیم که مسأله حجاب و پوشش به صراحت در اناجیل چهارگانه وارد نشده، ولی درباره پاکدامنی و عفت و همچنین رویکرد به تجرد، مطالبی مطرح شده است که به اولین (ادیان گذشته)، گفته شده است زنا مکن، لیکن من به شما می‌گویم هرکس به زنی نظر شهوت اندازد همان دم در دل خود با او زنا کرده است.^۳ اما می‌خواهم شما بدانید که سر هر مرد، مسیح است و سر زن، مرد و سر مسیح، خدا. هر مردی که سرپوشیده دعا یا نبوت کند، سر خود را رسوا می‌نماید. اما هر زنی که سر برهنه دعا یا نبوت کند، سر خود را رسوا می‌سازد، زیرا این چنان است که تراشیده شود، زیرا اگر زن نمی‌پوشد، موی را نیز ببرد؛ و اگر زن را موی بریدن یا تراشیدن قبیح است، باید بپوشد. زیرا که مرد نباید سر خود را بپوشد چونکه او صورت و جلال خد است، اما زن جلال مرد است

---

۱ - شریف عبدالعظیم، محمد، همان، ص ۶۰.

۲- اول تیموتاؤس ۲: ص ۱۵-۱۵/ دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت تبلیغی فرهنگی، جستارهایی درباره مسیحیت، چاپ اول، قم، تازهور، ۱۳۹۰، ص ۸۶.

۳- عهد جدید، انجیل متی، باب ۵، آیات ۲۷-۳۱.

و نیز مرد به جهت زن آفریده نشد، بلکه زن از مرد. از این جهت زن می‌باید عزتی بر سر داشته باشد به سبب فرشتگان. لیکن زن از مرد جدا نیست و مرد هم جدا از زن نیست در خداوند. زیرا چنان که زن از مرد است، همچنین مرد نیز به وسیله زن، لیکن همه چیز از خدا. در دل خود انصاف دهید: آیا شایسته است که زن ناپوشیده نزد خدا دعا کند؟ آیا خود طبیعت شما را نمی‌آموزد که اگر مرد موی دراز دارد، او را عار می‌باشد؟ و اگر زن موی دراز دارد، او را فخر است، زیرا که موی به جهت پرده بدو داده شد؟ و اگر کسی ستیزه گر باشد، ما و کلیسای خدا را چنین عادت نیست.^۱ لیکن زن عیاش در حال حیات مرده است، پس رأی من این است که زنان جوان نکاح شوند و اولاد بزايند و کدبانو شوند و خصم را مجال مذمت ندهند زیرا که بعضی به عقب شیطان برگشتند.^۲ اما از شهوات جوانی بگریز و با آنانی که از قلب خالص تو خداوند را می‌خوانند، عدالت و ایمان و محبت و سلامتی را تعاقب نما.^۳ و شما را زینت ظاهری نباشد، از یافتن موی و تجلی شدن به طلا و پوشیدن لباس، بلکه انسانیت قلبی در لباس غیر فساد. روح تعلیم و آرام که نزد خدا گرانبهاست، زیرا بدین گونه زنان مقدسه در سابق نیز که متوکل به خدا بودند، خویشان را زینت می‌نمودند و شوهران خود را اطاعت می‌کردند، مانند ساره که ابراهیم را مطیع می‌بود و او را آقا می‌خواند و شما دختران او شده اید، اگر نیکویی کنید و از هیچ خوف ترسان نشوید.^۴ پس آرزوی این دارم که مردان، دست های مقدس را بدون غیظ و جدال برافراخته، در هر جا دعا کنند و همچنین زنان خویشان را بیارایند به لباس مزین به حیا و پرهیز، نه به زلف ها و طلا و مروارید و رخت گرانبها؛ بلکه چنان که زنانی را می‌شاید که دعوی دینداری

۱- عهد جدید، اول قرن‌تین، باب ۱۱، آیات ۳-۱۶.

۲- عهد جدید، رساله اول پولس به تیموتائوس، باب ۵، آیات ۷ و ۱۵.

پولس: نخستین مدارک مسیحی بر وجود مسیح رساله ای منتسب به پولس حواری است. بعضی از این رساله ها شاید به قلم او نباشند، ولی بیشتر آنها مقدم بر سال ۶۴ هستند و تقریباً همه آنها را اصیل می‌دانند. هیچ کس درباره وجود پولس و ملاقات هایش با پطرس، یعقوب، و یوحنا شک نمی‌کند؛ و خود پولس با رشک و حسرت تصدیق می‌کند که این سه تن در حیات جسمانی عیسی با او آشنا شده اند. در رساله های معتبر پولس، چندین بار به آخرین شام و به مصلوب شدن عیسی اشاره می‌شود/ دورانت، ۱۳۷۰، ج ۳، ص ۶۵۲.

۳- عهد جدید، رساله دوم پولس به تیموتائوس، باب ۲، آیه ۲۳.

۴- عهد جدید، رساله پطرس رسول، باب ۳، آیات ۳-۶.

می‌کنند به اعمال صالحه. زن با سکوت، به کمال اطاعت تعلیم گیرد و زن را اجازت نمی‌دهم که تعلیم دهد یا بر شوهر مسلط شود بلکه در سکوت بماند، زیرا که آدم اول ساخته شد و بعد حوا. و آدم فریب نخورد بلکه زن فریب خورده، در تقصیر گرفتار شد. اما به زاییدن رستگار خواهد شد، اگر در ایمان و محبت و قدوسیت و تقوا ثابت بمانند.^۱

مسیحیت در خصوص حجاب روند شریعت یهود را پیروی کرد، حتی قوانین شدید آن را دنبال کرد، در برخی موارد قدم را فراتر نهاد و با سختگیری بیشتری وجوب حجاب را مطرح ساخت. عدم ازدواج و تجرد، مقدس شمرده می‌شد، از این رو، مسیحیت، زنان را به صورت شدیدتری به رعایت کامل پوشش و دوری از هرگونه آرایش و تزئین فراخواند. تا قبل از قرن ۱۸ زنان حتی معیشت خود را از طریق کار در منزل تعیین می‌کردند.^۲

در آتن، زن متعلق به خانواده مرفه در اتاق‌های جداگانه زندگی می‌کردند و شب‌ها در را به رویش قفل می‌کردند تا از دیگران جدا باشد.^۳

هیچ زنی حق نداشت پرستار، بازیگر، مربی یا چیزی نظیر آن بشود، چون مشاغل بیرونی را برای آن مناسب نمی‌دیدند.^۴

حواریون پس از آنکه پاپ‌ها و کاردینال‌های بزرگ که دستوره‌های دینی آنان از طرف کلیسا و مذهب مسیحیت لازم الاجرا شمرده می‌شد، با شدتی هرچه تمام‌تر زنان را به پوشش کامل و دوری از آرایش‌های جسمی فرامی‌خواندند. دکتر حکیم الهی استاد دانشگاه لندن در کتاب «زن و آزادی» پس از تشریح وضعیت زن نزد اروپائیان، در مورد حکم پوشش و حجاب زن نزد مسیحیت، عقاید کلمنت و ترتولیان (دو مرجع مسیحیت و دو اسقف بزرگ) را درباره حجاب بازگو می‌کند:

«زن باید کاملاً در حجاب و پوشیده باشد، الا آن که در خانه خود باشد؛ زیرا فقط لباسی که او را

۱- عهد جدید، رساله اول پولس به تیموتائوس، باب ۲، آیات ۸-۱۵.

۲- همان موريس رابرتس، تاریخ جهان از آغاز تا پایان قرن بیستم، ترجمه منوچهر شادان، ص ۷۶۵.

۳- همان، ص ۲۲۳.

۴- همان، ص ۲۲۴.

می‌پوشاند، می‌تواند از خیره شدن چشم‌ها به سوی او مانع گردد. زن نباید صورت خود را عریان ارائه دهد تا دیگری را با نگاه کردن به صورتش وادار به گناه نماید. برای زن مؤمن عیسوی، در نظر خداوند، پسندیده نیست که نزد بیگانگان به زیور آراسته گردد و حتی زیبایی طبیعی آن نیز باید مخفی گردد، زیرا برای بینندگان خطرناک است.»

البسه‌های بلند و گشاد و پوشش پارچه‌ای مخصوص موی سر با توجه به روبنده و چادرهای استفاده شده، نشان دهنده این امر است که حجاب در میان این ادیان به صورت وسیع‌تر و شدیدتر در اسلام وجود داشته است و در اثر آنچه از نظر کلیسا و جو حاکمان بر آن و مسائل جامعه به رنسانس ختم شد؛ حتی در تصاویر و مجسمه‌های حضرت مریم (علیه السلام) و اطرافیان ایشان کاملاً هویدا است؛ زیرا تا قبل از رنسانس هرچه به دوره قدرت کلیسا نزدیک‌تر هستیم می‌بینیم که زنان پوشیده‌تر و امور مذهبی با ابهت بیشتر در نقاشی‌ها با هنرهای تجسمی دیده می‌شود و برعکس هرچه به نهضت رنسانس نزدیک می‌شویم، رویکرد نقاشی‌های زنان، حتی حضرت مریم (علیه السلام) با پوشش کمتری ترسیم شده‌اند و این همه از آثار هنرمندان این دوره هاست که با توجه به زمان ترسیم شده‌اند.^۱

براساس آنچه گذشت، گونه‌های حجاب در مسیحیت این گونه قابل تقسیم است:

۱) حجاب پوششی: مسیحیت با دستور تجرد و زندگی رهبانی، و لزوم حجاب پوشش و رعایت عفت تأکید فراوان دارد. نه تنها پوشاندن صورت را الزامی می‌داند، بلکه تزئین موی سر و آرایش آن و تنظیم آنها در آئینه و سوراخ کردن گوش‌ها و آویختن گردنبند، خلخال، طلا و دستبند قیمتی، رنگ کردن مو و تغییر صورت ظاهری را نیز ممنوع کرد. صریحاً بیان می‌کند که «شما را زینت ظاهری نباشد از بافتن موی و متجلی شدن به طلا و پوشیدن لباس».^۲

زن محترم وقتی از خانه خارج شد، از روبنده استفاده می‌کرد.^۳

۱- محمدجواد، جاوید، تأملی بر مفهوم حجاب در ادیان الهی، چاپ دوم، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۸۹، صص ۹۴-۹۰، ر.ک: محمد، مددپور، سیر حکمت و هنر مسیحی، ج ۲، چاپ اول، بی‌جا، انتشارات سوره مهر، ۱۳۸۱، صص ۲۵۵-۳۶۷.

۲- همان، رساله پطرس رسول، باب سوم، فقره ۱-۶.

۳- جان موریس رابرتس، تاریخ جهان از آغاز تا پایان قرن بیستم، ص ۲۲۳.

۲- حجاب رفتاری: «... لیکن من به شما می‌گویم هرکسی به زنی نظر شهوت اندازد، همان دم در دل خود با او زنا کرده است. پس اگر چشم راستت تو را بلغزاند، قطعش کن و از خود دور انداز؛ زیرا تو را بهتر که عضوی از اعضایت تباه گردد تا تمام بدن در جهنم افکنده شود.»^۱

هیچ کس برای زنانی که زیبایی شان را در معرض فروش می‌گذاشتند، احترامی قائل نبود.^۲

۳- حجاب گفتاری: پوشش زن در مسیحیت آنقدر شدید بود که بیشتر ترجیح می‌داد، زنان خانه نشین و نیکو مطیع شوهران خود باشند و کمتر وارد اجتماع می‌شدند. از طرفی، مردان را نیز ملزم به رعایت شدید چشم می‌نمود و سفارش می‌کرد کسی که به زنی نظر شهوت اندازد، همان دم، در دل خود با او زنا کرده است.^۳ از زن محترم انتظار نمی‌رفت که با هرکسی که در راه برخورد وارد صحبت شود.^۴

۵-۶- طلاق در مسیحیت

مسیحیت به کلی از طلاق بیزار است. عهد جدید آشکارا از فسخ ناپذیری ازدواج حمایت می‌کند. این عبارت منسوب به [حضرت] عیسی (علیه السلام) است که فرموده اند: «اما من به شما می‌گویم که هرکس همسرش را طلاق دهد، جز مسئله خیانت زناشویی، سبب می‌گردد که او زناکار قلمداد شود و هرکس با زن مطلقه ای ازدواج کند، زنا کرده است.»^۵ این تصور ذهنی انعطاف ناپذیر بی شک نامعقول و غیرواقعی است. این مطلب مرتبه ای از کمال اخلاقی را فرض می‌کند که جوامع بشری هرگز به آن دست نیافته اند. وقتی زن و شوهر درمی‌یابند که زندگی زناشویی شان اصلاح پذیر نیست، ممنوع بودن طلاق اصلاً درست نیست. مجبور کردن زوج ناسازگار به ادامه زندگی به رغم میل باطنی شان، نه مؤثر است و نه معقول. بنابراین تعجبی ندارد که کل جهان مسیحیت مجبور شده است طلاق

۱- انجیل متی، باب اول، فقره ۲۸-۳۰.

۲- جان موریس رابرتس، همان، ص ۲۲۳.

۳- انجیل متی، باب اول، فقره ۲۸.

۴- جان موریس رابرتس، ۱۳۸۶، ص ۲۲۳.

۵- انجیل متی، باب ۵، آیه ۳۲.

را تصدیق و تصویب کند.^۱

۵-۷- حق مادری در مسیحیت

به نظر می‌رسد عهد جدید رفتار محبت آمیز با مادران را یکی از موانع رسیدن به خدا می‌داند. بنابر تعالیم عهد جدید، مسیحی خوب، قابلیت ندارد که از حواریون [حضرت] مسیح (علیه السلام) شود، مگر اینکه از مادرش متنفر باشد. این سخن منسوب به عیسی مسیح (علیه السلام) است: «اگر کسی نزد من آمد و پدر و مادر، زن و فرزندان، برادران و خواهران...» و حتی نفس خود را نیز دشمن ندارد، شاگرد و حواری من نیست.^۲

افزون بر این، عهد جدید [حضرت] عیسی (علیه السلام) را انسانی بی اعتنا، بی توجه و بی ادب به مادر خودش ترسیم می‌کند. مثلاً وقتی مادرش به جست و جوی او آمد در حالی که وی مشغول موعظه جماعتی بود، اهمیتی نداد که به دیدار مادرش برود:

«پس مادر و برادران او آمدند و بیرون ایستادند؛ کسی را فرستادند تا او را طلب کند. آن گاه جماعتی که اطراف وی نشسته بودند به وی گفتند: اینک مادر و برادرانت بیرون تو را می‌طلبند. در پاسخ ایشان گفت: مادر و برادرانت چه کسانی هستند؟» سپس به آنان که دورش حلقه زده بودند نظری افکند و گفت: اینان مادر و برادران من اند. هرکسی که به خواست و مثبت الهی عمل کند، برادر و خواهر و مادر من خواهد بود.^۳

برخی این گونه استدلال می‌کنند که عیسی مسیح (علیه السلام) می‌خواسته به مخاطبانش این درس مهم را بیاموزد که [اهمیت] پیوندهای دینی کمتر از پیوندهای خانوادگی نیست. با این حال، او می‌توانست همین درس را بدون چنین بی توجهی و بی احترامی آشکار به مادرش به شنوندگان بیاموزد. همین حالت بی احترامی را می‌توان مشاهده کرد آن هنگامی که وی از تصدیق گفته یکی از مخاطبان که برای مادرش به خاطر تولد و پرستاری از وی درخواست دعای خیر می‌کند، خودداری می‌ورزد:

---

۱ - شریف عبدالعظیم، محمد، زن در اسلام، مسیحیت و یهودیت، ترجمه مهدی گلجان، قم، هاجر، ۱۳۸۸، ص ۴۶.

۲ - انجیل لوقا، باب ۱۴، آیه ۲۶.

۳ - انجیل مرقس، باب ۳، آیه ۳۱-۳۵.

«و چون عیسی (علیه السلام) این سخنان را گفت، زنی از آن میان آمد به آواز بلند وی را گفت: «خوشا به حال آن مادری که تو را به دنیا آورد و شیرت داد و پرستاری ات کرده، او پاسخ داد: «بلکه خوشا به حال آنانی که کلام خدا را می‌شنوند و آن را به کار می‌بندند.»^۱

وقتی مادری با قدر و منزلت مریم مقدس (علیه السلام) با برخورد گستاخانه و همراه با بی احترامی پسری با شأن و منزلت عیسی مسیح (علیه السلام) روبه رو می‌شود (چنان که در عهد جدید ترسیم شده)، پسران عادی مسیح چگونه باید با مادران عادی خود [که قدر و منزلت مریم مقدس (علیه السلام) را ندارند] رفتار کنند؟^۲

۵-۸- حق دختری در مسیحیت

در قرن های نخست میلادی مسیحیان براین باور بودند که نوزاد دختر، انسان ناقصی است که از حد طبیعی بشر پایین تر بوده، تنها فایده اش قابلیت بچه دار شدن است: «از این جهت، خداوند زنان را به رنج بارداری و زایمان دچار ساخت؛ اگر آنها به خدا ایمان آورند و زندگی آرام و با محبتی در پیش گیرند، روح ایشان را نجات خواهد داد.»^۳

مارتین لوتر هیچ سودی جز بچه دار شدن و به دنیا آوردن کودکان تا سرحد امکان، بدون توجه به جوانب آن، برای زنان قائل نیست: «اگر آنها از پا درآمدند یا حتی مردند، مسأله ای نیست، بگذارید آنان در زایمان بمیرند، زیرا این دلیل بودن آنها در این جاست.»

انجیل کاتولیک می‌گوید: «زایش دختر یک خسارت است.»^۴

۱- انجیل لوقا، باب ۱۱، آیه ۲۷-۲۸.

۲- مسیحیان معتقدند که عهد جدید از جانب خداوند نازل شده است، بلکه آن را نوشته برخی حواریون و مؤمنان اولیه می‌دانند که البته تحت اشراف روح القدس نگارش یافته است؛ قرآن و احادیث اسلامی از کتابی که بر عیسی (علیه السلام) نازل شده است و انجیل نام دارد یاد می‌کنند. کتاب تورات و انجیل گرچه در اصل از جانب خداوند نازل شده اند، در گذر زمان گرفتار تحریف گردیده اند. قرآن تحریف کتاب مقدس یهود و مسیحیت را در آیات متعددی، از جمله سورة بقره (۲)، ۷۵/ نساء (۴)، ۴۶/ مائده (۵)، ۴۱/ بقره (۲)، ۱۴۶/ اعراف (۷)، ۱۵۷/ فتح (۴۸)، ۲۹/ به صراحت مطرح کرده است.

۳- اول تیموتائوس، ۲: ۱۵/ جین هولم، جان بوکر، کتاب زن در ادیان بزرگ جهان، ترجمه علی غفاری، چاپ اول، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۴، ص ۸۳.

۴- همان.

دختر به عنوان مولودی دردناک و منبعی نهایی برای آبروریزی پدرش به حساب آمده است: «دختر تو نافرمان است به شدت مراقب او باش که باعث نشود تو سبب خنده ی دشمنانت واقع شوی و سر زبان ها بیفتی و در معرض شایعات مردم، قرار گیری و آبروی خود را در میان مردم بریزی.»^۱

انجیل اشاره می کند که مدت مراسم غسل مادر از ناپاکی هنگام تولد دختر دو برابر تولد پسر است.^۲

در برابر چنین اظهار نظر تکان دهنده ای، پسرها به طور ویژه تحسین و ستایش می شوند: «مردی که پسرش را تربیت می کند، کانون حسادت دشمنش قرار می گیرد.»^۳

۱- انجیل کاتولیک، فصل ۳، آیه ۲۲.

۲- سفر لاویان، باب ۱۲، آیات ۲-۵/ خداوند به موسی (علیه السلام) فرمود که این دستورها را به قوم بنی اسرائیل بدهد. هرگاه زنی پسری بزاید، آن زن تا هفت روز شرعاً نجس است، همان گونه که هنگام عادت ماهانه خود نجس است. روز هشتم پسر باید ختنه شود. آن زن باید سی و سه روز صبر کند تا از خونریزی خود کاملاً پاک شود. در این مدت او نباید به چیز مقدسی دست بزند یا وارد عبادتگاه شود. هرگاه زنی دختری بزاید، آن زن تا دو هفته شرعاً نجس خواهد بود، همان گونه که هنگام عادت ماهانه خود نجس است. او باید شصت و شش روز صبر کند تا از خونریزی خود کاملاً پاک شود/ سفر لاویان، باب ۱۴.

۳- همان، باب ۳۰، آیه ۳.

نتیجه گیری

زن در ادیان توحیدی از مقام و منزلت والایی برخوردار. در آیین تحریف شده یهود، برای زن هیچ گونه شخصیت و منزلتی قائل نبودند البته شکی نیست که تمامی پیامبران، مدافع ارزش و مقام زن و مخالف ستم به او بوده اند، ولی قانون های تحریف شده کتاب های مقدس، سبب شد در آیین یهود زن و دختر را مایه ننگ بدانند و در آیین مسیحیت نیز گرچه به ظاهر توصیه به مهربانی و محبت می کند و در آن مدارا با زنان سفارش شده، ولی پس از تحریف، ارزش زن در آن بسیار پایین آمد. زن شری ضروری، وسوسه ای طبیعی و ... است و زن را همان «حوای مجسم» می دانند که آدم را از فردوس برین محروم ساخت و هنوز آلتی در دست شیطان است.

اما در اسلام دریچه های روشنایی به سوی زن باز شد. در اسلام ارزشی ویژه ای به زن بخشیده شد و یازده امام از صلب دختر رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) قرار داده شد.

صدق و ایمان، شرع و صبر و تمام برتری ها و ویژگی ها در دین مبین اسلام میان مردان و زنان به صورت برابر بیان شده و این نشان دهنده ی استعداد و توانایی زنان در رسیدن به مراتب والای کمال و قرب الهی است.

زن از نظر معنوی دارای حقوق ویژه ای است از جمله حق آزادی و انتخاب، حق اشتغال، حق آموزش، حق مادری و همسری و دختری هر یک شایسته و دارای قوانین مرتبط با آن است، زن به عنوان یکی از ارکان اجتماع بشری، با شناخت وظایف خویش و الویت بندی آن ها می تواند هم در نقش های فردی و هم اجتماعی دارای حق معنوی باشد، تا جایگاه انسانی، ارزشی و تربیتی همچنین جایگاه اجتماعی آن مورد غفلت قرار نگیرد، تحقق حقوق معنوی زن نیاز به بستر فکری مناسب جامعه دارد که می بایست در عرصه های حقوقی مورد توجه قرار گیرد، حق ارث، حق مهریه، حق نفقه، حق طلاق، از حقوق ثبوتی زن است که بستری است برای استیفای حقوق معنوی وی، از جمله حق

پوشش، حق اشتغال و حقوق طبیعی همسری و مادری که در مسیحیت عدم توجه به طبیعت زن سبب شده دیدگاه خشونت آمیز و منفعت طلبانه ای را نسبت به زن اعمال نماید، از دیگر سو در یهودیت زن به عنوان عنصری فریب کار و شیطانی معرفی می گردد که در عرصه های مختلف اجتماعی محسوب می گردد، حتی حق طلاق نیز برای او ثابت نمی گردد، در واقع سلب حق یکی از حقوقی است که برای زن در نظر گرفته می شود.

فهرست منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

* تورات

* انجیل

۱. ابن فارس، احمد، معجم المقاییس اللغة، ج ۱، ۲، ۶، محمد هارون عبدالسلام، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۴۰۴ ق.
۲. ابوالهدی، جعفر و دیگران، کتاب بهداشت روانی در آیات قرآنی، چاپ اول، مشهد، انتشارات آهنگ قلم، ۱۳۸۹.
۳. انصاریان، حسین، نظام خانواده در اسلام، چاپ بیست و هشتم، قم، ام ابیها، ۱۳۸۸.
۴. باقری، شهلا، بانوان شیعه و فرهنگ سیاسی آنان در عصر فاطمی، فصلنامه بانوان شیعه، شماره ۵.
۵. براتی، عبدالله، چهل حدیث حجاب، چاپ دوم، قم، اسحار، ۱۳۸۲.
۶. بستان، حسین، اسلام و تفاوت های جنسیتی، چاپ اول، تهران، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دفتر امور بانوان وزارت کشور، ۱۳۸۸.
۷. بوکر، جین هولم، جان کتاب زن در ادیان بزرگ جهان، ترجمه علی غفاری، چاپ اول، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۴.
۸. بیستونی، محمد، تفسیر زنان، ج ۱، چاپ اول، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۸۸.

۹. پروازی ایزدی، نرگس، مشارکت زنان در جامع اسلامی، دوهفته نامه گلستان قرآن، ش ۱۲۵.

۱۰. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، ترجمه محمد رضا دشتی، چاپ اول، قم، نغمه قرآن، ۱۳۹۴.

۱۱. ثقفی تهرانی، محمد، تفسیر روان جدید، ج ۴، چاپ سوم، تهران، نشر برهان، ۱۳۹۸ ق.

۱۲. جاراللهی، عذرا، مقاله تاریخچه اشتغال زن در ایران، فصلنامه علوم اجتماعی ۳ و ۴.

۱۳. جاوید، محمدجواد، تأملی بر مفهوم حجاب در ادیان الهی، چاپ دوم، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۸۹.

۱۴. جمشیدی، اسدالله و دیگران، زن در فرهنگ و اندیشه اسلامی، جستاری در هستی شناسی زن، قم، مرکز انتشارات و مؤسسه ی آموزشی پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه)، چاپ دوم، ۱۳۸۵.

۱۵. جمعی از پژوهشگران، حقوق و شخصیت زن در اسلام، ج ۲، قم، انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۲.

۱۶. جمعی از مترجمین، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۵، چاپ اول، تهران، فراهانی، ۱۳۶۰.

۱۷. جمعی از نویسندگان، شخصیت و حقوق زن در اسلام، مجموعه مقالات برگزیده ششمین جشنواره شیخ طوسی (رحمت الله علیه)، ج ۲، چاپ اول، انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۲.

۱۸. حجتی، محمدباقر، اسباب النزول، تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۷۷.

۱۹. الحرالعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه إلی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۴، قم، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۳۷۴.

۲۰. حقوق زن، مجموعه موضوعی سخنان مقام معظم رهبری، قم، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۸۶.

۲۱. حکمت نیا، محمود، حقوق زن و خانواده، ج ۳، چاپ اول، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۰.

۲۲. _____، حقوق و مسئولیت های فردی و اجتماعی زن، ج ۲، چاپ اول، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۰.

۲۳. حکیمی، محمد، دفاع از حقوق زن، چاپ اول، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۸.

۲۴. حیدری نراقی، علی محمد، رساله حقوق امام سجاد شرح نراقی، چاپ بیست و پنجم، قم، انتشارات مهدی نراقی، بی تا.

۲۵. خامنه ای، محمد رضا، فلسفه زن بودن، چاپ اول، تهران، بنیاد حکمت اسلامی صدرا، ۱۳۸۵.

۲۶. خانی، هادی، حسین تربیت الگوی زنان در قرآن، چاپ اول، قم، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۲.

۲۷. خطیب، مهدی، این نقش ها واقعی است، چاپ اول، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمت الله علیه).

۲۸. خمینی، احمد، سخنرانی حضرت امام در جمع دانشجویان در پاریس، ۵۷/۷/۳۰، ج ۱، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (رحمت الله علیه)، ۱۳۷۵.

۲۹. دشتی، محمد، فرهنگ سخنان فاطمه (سلام الله علیها)، چاپ سوم، قم، انتشارات امیرالمؤمنین (علیه السلام)، ۱۳۸۵.

۳۰. دورانت، ویل، تاریخ تمدن، عصر ایمان، کتاب سوم، ج ۱۲، چاپ هفتم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۰.

۳۱. ذکاوتی قراگزلو، علی رضا، ترجمه تفسیر اسباب نزول، چاپ اول، تهران، نشر نی، ۱۳۸۳.

۳۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، چاپ دوم، قم، دفتر نشر نوید اسلام، ۱۳۹۰.

۳۳. الرافعی، مصطفی، اسلام، حقوق و آزادی های اسلامی انسان و مسأله حقوق بشر، ترجمه محمودرضا افتخارزاده، قم، دفتر نشر معارف اسلامی، ۱۳۷۵.

۳۴. رضائزاد، محمد، سبحانی، محمد تقی، درآمدی بر نظام شخصیت زن در اسلام، چاپ سوم، بی جا، نشرهاجر، ۱۳۸۵.

۳۵. رفیعی، جعفر، زن ریحانه الهی، چاپ دوم، قم، مؤسسه یاران قائم (عجل الله تعالی فرج شریف)، ۱۳۸۶.

۳۶. روحانی، طاهره، زنان دین گستر در تاریخ اسلام، چاپ اول، قم، انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۷.

۳۷. زبیدی، محمد بن محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۴۰، ?? دارالهدایه، مجموعه من المحققین.

۳۸. زمانی محبوب، حبیب، جایگاه و نقش زن در بیعت و هجرت، ماهنامه معرفت، ش ۱۷۰.

۳۹. سادات مرتضوی، مرضیه، سادات مدنی، زهرا، مقاله زن و آزادی، به نقل از کتاب زینت عفاف، ستاره هدایت خواه.

۴۰. سبحانی، هاله، حقوق و وظایف زن از نگاه قرآن، بازتاب اندیشه، ۱۳۸۵، ش ۷۷.

۴۱. شیخ صدوق، علل الشرایع، ترجمه حسین قاسمی، ج ۲، چاپ هفتم، قم، ونک، ۱۳۹۲.

۴۲. صفایی، حسین، امامی، اسدالله، حقوق خانواده، ج ۱، تهران، مؤسسه و انتشارات چاپ تهران، ۱۳۷۵.

۴۳. طاهری نیا، احمد، حضور زن در عرصه های اجتماعی-اقتصادی از نگاه آیات و روایات، چاپ دوم، قم، مؤسسه آموزشی و پرورشی امام خمینی (رحمت الله علیه)، ۱۳۸۹.

۴۴. _____، فعالیت اقتصادی زنان از دیدگاه قرآن، ماهنامه معرفت، ش ۸۳.

۴۵. طوسی، محمد بن حسن بن حمزه، الخلاف، ج ۳، قم، نشر اسلامی، ۱۳۶۶.

۴۶. عاملی (شهید ثانی)، زین الدین، الروضة البهیه، ج ۵، قم، انتشارات دآوری، ۱۴۱۰ق.

۴۷. عاملی، باقر، حقوق خانواده، تهران، مدرسه عالی دختران ایران، ۱۳۵۰.

۴۸. علاسوند، فریبا، زن در اسلام، ج ۲، چاپ اول، قم، مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۰.

۴۹. علیجانی، رضا، زن در متون مقدس، زن در آیین یهود، تهران، نشر روشنگران و مطالعات زنان، ۱۳۸۹.

۵۰. علیشاهی قلعه جوخی، ابوالفضل، بی بی زینب حسینی، مقاله زن پژوهی در قرآن کریم (گروه معارف و مبانی) حوزه معنایی واژه نساء در قرآن کریم.

۵۱. عمید، حسین، فرهنگ فارسی عمید، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۴.

۵۲. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، ج ۷، تحقیق مهدی محزومی و ابراهیم سامرای، قم، مؤسسه دارالهجر، ۱۴۱۰ق.

۵۳. فضل الله، محمد حسین، تأملات اسلامیة حول المرأة، الطبعة السادسة، بیروت، دارالملک، ۱۹۹۷م.

۵۴. _____، دینا المرأة محاوره سهام حمیه، الطبعة الرابعة، بیروت، دارالملک، ۱۹۹۸م.

۵۵. قرائتی، محسن، تفسیر نور، ج ۲، چاپ ۱۱، تهران، مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۸۳.

۵۶. قرشی، علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، ج ۱۱، چاپ سوم، تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۷۷.

۵۷. کابلی، سردار، شخصیت و حقوق زن در اسلام، انجیل برنا، ترجمه حیدر؟؟ قزلباش، ج ۲،

مطبعه سعادت کرمانشاه.

۵۸. کریمی، حمید، زن و مرد، تشابه، تساوی، یا تناسب، چاپ اول، قم، هاجر، ۱۳۹۱.

۵۹. کشوری، امین، حضور اجتماعی و نقش های زنانه، چاپ اول، قم، نشر معارف، ۱۳۹۴.

۶۰. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۵، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۸.

۶۱. کوثری، یدالله، بهداشت روانی خانواده، بی جا، زمزم هدایت، بی تا.

۶۲. کهن، ابراهام، گنجینه ای از تلمود، ترجمه امیر فریدون گرگانی، تهران، انتشارات اساطیر،

۱۳۸۲

۶۳. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ج ۵۳، بی جا، مکتبه الاسلامیه، بی تا.

۶۴. محمد، شریف عبدالعظیم، زن در اسلام، مسیحیت و یهودیت، ترجمه مهدی گلجان، قم،

هاجر، ۱۳۸۸.

۶۵. محمدی ری شهری، محمد، دانش نامه قرآن و علوم حدیث، ج ۳ و ۴، چاپ دوم، قم،

سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، ۱۳۹۱.

۶۶. مددپور، محمد، سیر حکمت و هنر مسیحی، ج ۲، چاپ اول، بی جا، انتشارات سوره مهر،

۱۳۸۱.

۶۷. مدرسی، محمد تقی، تفسیر هدایت، ج ۲، چاپ اول، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی

آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷.

۶۸. مرنیسی، فاطمه، زنان پرده نشین و نخبگان جوش پوش، ترجمه ملیحه مفازه ای، چاپ

اول، تهران، نشر نی، ۱۳۸۰.

۶۹. مصباح یزدی، محمدتقی، جامی از زلال کوثر، تحقیق و نگارش محمد باقر حیدری، چاپ

اول، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمت الله علیه)، ۱۳۸۰.

۷۰. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج ۱۸، تهران، انتشارات صدرا، بی تا.

۷۱. _____، مسأله حجاب، چاپ هشتاد و سوم، تهران، صدرا، ۱۳۸۸.

۷۲. _____، نظام حقوق زن در اسلام، چاپ پنجاه و پنجم، تهران، صدرا، ۱۳۸۹.

۷۳. معاونت تبلیغی فرهنگی، جستارهایی درباره مسیحیت، چاپ اول، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.

۷۴. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ترجمه موسوی همدانی، ج ۲، چاپ اول، تهران، دارالعلم، ۱۳۸۵.

۷۵. _____، ناصر، زن در تفسیر نمونه، تهیه و تنظیم سعید داوودی، چاپ اول، قم، انتشارات امام علی (علیه السلام)، ۱۳۹۳.

۷۶. منتسکیو، روح القوانينی، ترجمه علی اکبر مهتدی، چاپ چهارم، تهران، انتشارات اقبال، ۱۳۳۹.

۷۷. موسوی خمینی، روح الله، در جستجوی راه کلام امام، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲.

۷۸. _____، صحیفه نور، ج ۱۶، برگرفته از فاطمه صفری، الگوی اجتماعی،

پایگاه و نقش زن مسلمان در جامعه اسلامی بر اساس دیدگاه امام خمینی (رحمه الله علیه)، چاپ ششم، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴.

۷۹. موسوی همدانی، محمد باقر، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۴، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴.

۸۰. مهریزی، مهدی، زن در اندیشه اسلامی، چاپ سوم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۶.

۸۱. مؤسسه فرهنگی قدر ولایت، حکایت کشف حجاب، بی جا، ۱۳۷۳.

۸۲. نجفی خمینی، محمد جواد، تفسیر آسان، ج ۱۶، چاپ اول، تهران، اسلامیه، ۱۳۹۸ق.

۸۳. نجفی، محمدحسن، جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام، چاپ ششم، ج ۳۱، تهران، دارالکتب اسلامیه، ۱۴۰۰ق.

۸۴. نیکوبرش، فرزانه، زن، توسعه و لزوم برنامه ریزی جنسیتی، مجموعه مقالات هم اندیشی بررسی مسائل و مشکلات زنان؛ اولویت ها و رویکردها، ج ۱، بی جا، بی نا، بی تا.

۸۵. هاجری، عبدالرسول، فمینیسم جهانی و چالش های پیش رو، چاپ دوم، قم، بی نا، ۱۳۸۶.

۸۶. هدایت خواه، ستاره، زیور عفاف، مشهد، معاونت پرورشی اداره کل آموزش و پرورش خراسان، بی تا.

۸۷. همدانی، محمد حسین، تفسیر انوار درخشان، تحقیق محمد باقر مهبودی، ج ۱۲، چاپ اول، تهران، کتاب فروشی لطفی، ۱۴۰۴ق.

۸۸. یزدخواستی، بهجت، کلود لوتراند، ماری، فراسوی حجاب، ترجمه صفیه غایی، چاپ اول، تهران، معاونت پژوهشی و آموزشی سازمان تبلیغات، ۱۳۸۵.

بیانات:

۱. بیانات مقام معظم رهبری در خطبه عقد در تاریخ ۲۲ اسفند ۱۳۷۸، برگرفته از: محمد جواد حاج، اکبری، مطلع عشق.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مردم آذربایجان شرقی ۱۳۸۵/۶/۲۸، برگرفته از حسن، قدوسی زاده، نکته های ناب، ج ۵، چاپ ششم، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۷.

۳. بیانات مقام معظم رهبری، در اجتماع بانوان خوزستان در تاریخ ۲۰ اسفندماه ۱۳۷۵، برگرفته

از: زن و بازیابی هویت حقیقی.

۴. بیانات مقام معظم رهبری، در خطبه عقد، ۱۳۷۸/۱۲/۲۲، برگرفته از: تدوین محمدرضا

خدادادی، بروید با هم بسازید: توصیه هایی درباره همسررداری، چاپ هیجدهم، تهران،

سروش ملل، ۱۳۹۰.

۵. بیانات مقام معظم رهبری، در دیدار با گروهی از زنان پزشک سراسر کشور در تاریخ ۲۶ دی

ماه ۱۳۶۸، برگرفته از حسن قدوسی زاده، نکته های ناب، ج ۴.

۶. بیانات مقام معظم رهبری، گروهی از پزشکان زن، ۱۳۸۶/۱۰/۲۶، برگرفته از امیرحسین بانکی

پور فرد، آئینه زن، چاپ اول، قم، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۸۱.

